

Tadeusz Banaszek¹

ZAKŁADY OSTROWIECKIE JAKO PRZEDSIĘBIORSTWO ŚCISŁEGO PRZEMYSŁU WOJENNEGO W II RZECZYPOSPOLITEJ

Zakłady Ostrowieckie w II Rzeczypospolitej były czołowym przedsiębiorstwem przemysłu hutniczego, a w latach 1925-1939 zajmowały się produkcją elementów uzbrojenia dla Wojska Polskiego. Przedmiotem niniejszego artykułu jest przedstawienie roli Zakładów Ostrowieckich jako przedsiębiorstwa ścisłego przemysłu wojennego.

Po raz pierwszy w II Rzeczypospolitej sięgnięto po rezerwy gospodarcze na potrzeby obronne w lipcu 1920 roku, kiedy przy Ministerstwie Spraw Wojskowych (MSWojsk.) utworzono Komitet Przemysłowy, współpracujący bezpośrednio ze Sztabem Generalnym. Jego zadaniem było zorganizowanie krajowej produkcji wielu artykułów dla wojska. Wytypowano 140 zakładów przemysłowych mogących podjąć tę produkcję. Dalsza mobilizacja gospodarki objęła wówczas centralizację produkcji opałowenergetycznej, reglamentację artykułów rolnych, wprowadzenie systemu kontyngentów. Wprowadzono również w przedsiębiorstwach wytwarzających na potrzeby wojny dwunastogodzinny czas pracy ².

W latach 1920-1923 funkcjonował Komitet Przemysłowy Centralnego Związku Polskiego Przemysłu, Górnictwa, Handlu i Finansów przy MSWojsk., a od listopada 1923 roku – Komitet Doradczy w sprawach

---

¹ Tadeusz Banaszek, mjr rez., dr, historyk wojskowości, nauczyciel akademicki; Akademia Nauk Stosowanych im. Józefa Gołuchowskiego.

² T. Banaszek, *Powiat konecki w przygotowaniach obronnych państwa w latach 1921-1939*, Końskie 2018, s. 67.

przemysłu wojennego przy Departamencie X Przemysłu Wojennego MSWojsk.³

W kwietniu 1925 roku z inicjatywy ministra SWojsk. powołano Radę Przemysłu Wojennego, której zadaniem był rozwój przemysłu wojennego, przygotowanie mobilizacji życia gospodarczego kraju na wypadek wojny. Rada była organem doradczym i opiniodawczym ministra SWojsk., zajmowała się sprawami dotyczącymi polityki przemysłowej rządu. Opracowywała ogólne dezyderaty w sprawach mobilizacji ogólnej i szczegółowej przemysłu wojennego oraz sprawy ustawodawstwa wojennego. W składzie rady byli stali delegaci MSWojsk., Ministerstwa Przemysłu i Handlu, Ministerstwa Rolnictwa i Dóbr Państwowych, Ministerstwa Kolei Żelaznych, Ministerstwa Robót Publicznych oraz fachowcy powoływani przez ministra SWojsk. z zakresu przemysłu i nauk technicznych.

Ogólna Instrukcja Mobilizacyjna Przemysłu Wojennego M-I/Przem. Wojen. z 1923 roku określała, że przygotowaniem mobilizacji przemysłu wojennego będzie kierował szef Administracji Armii we współpracy z szefem Sztabu Generalnego, działając zgodnie z wytycznymi ministra SWojsk. Ten ostatni ustalał ilość i jakość obiektów przemysłowych mobilizowanych na wypadek wojny, czyli Ordre de Bataille przemysłu wojennego. Plan mobilizacji przemysłu wojennego składał się z *Ogólnej Instrukcji Mobilizacyjnej przemysłu wojennego, Szczegółowych instrukcji mobilizacyjnych przemysłu wojennego, Planu pokrycia zapotrzebowania wojennego przez produkcję krajową* oraz elaboratów mobilizacyjnych obiektów przemysłowych (składających się z części personalnej, technicznej i materiałowej).

W 1925 roku wydano *Instrukcję tymczasową ministra Spraw Wojskowych o zarządzeniach na wypadek wojny, tyjących się utrzymania w ruchu przedsiębiorstw przemysłowych, których produkcja ma znaczenie ogólnopaństwowe*. Instrukcja zakładała, że z chwilą ogłoszenia mobilizacji zostanie nałożony obowiązek produkcji na określone prywatne przedsiębiorstwa przemysłowe, wyznaczone jeszcze podczas pokoju, które ustalało MSWojsk. w porozumieniu z zainteresowanymi ministerstwami (głównie z Ministerstwem Przemysłu i Handlu)⁴.

14 stycznia 1926 roku Departament X Przemysłu Wojennego MSWojsk. opracował *Ordre de Bataille szczegółowe przemysłu wojennego na rok 1926/1927*. W dokumencie tym znalazło się czternaście zakładów z województwa kieleckiego, w tym Zakłady Ostrowieckie⁵.

W 1927 roku MSWojsk. ustaliło 1266 obiektów przemysłowych zobowiązanych do produkcji przez cały okres wojny, w tym kopalnie, huty, rafi-

---

³ Ibidem, s. 68.

⁴ Ibidem, s. 69.

⁵ Ibidem.

nerie ropy naftowej, odlewnie żelaza, fabryki maszyn, cukrownie, młyny, przedsiębiorstwa branży drzewnej, włókienniczej, garbarskiej i elektrotechnicznej⁶.

W zakresie mobilizacji przemysłu władze przewidywały przygotowanie i wykonanie prac polegających na:

- zestawieniu państwowego zapotrzebowania na wyroby przemysłowe według hierarchii potrzeb: siły zbrojne, ścisły przemysł wojenny, przemysł ogólny, komunikacja i łączność, władze państwowe i samorządowe, ludność cywilna; w zapotrzebowaniu państwowym miały być także uwzględnione ewentualne potrzeby eksportu w czasie wojny;
- opracowaniu planu pokrycia zapotrzebowania państwa w kolejności potrzeb; pokrycie zapotrzebowania miało się opierać o: produkcję krajową, posiadane zapasy oraz import; przygotowanie przed wybuchem wojny podziału zamówień wojennych na poszczególne przedsiębiorstwa, przygotowanie zakładów przemysłowych pod względem technicznym, przemysłowym, materiałowym i personalnym do wykonania przewidywanej produkcji wojennej, opracowanie planu finansowania mobilizacji przemysłu wojennego oraz wzmożonej w czasie wojny jego produkcji⁷.

Całością prac nad przygotowaniem przemysłu do zadań w czasie wojny oraz nad przygotowaniem mobilizacji przemysłowej kierowała Rada Ministrów według wytycznych Komitetu Obrony Rzeczypospolitej. Obowiązkiem poszczególnych ministrów było przygotowanie podległych im działów przemysłu i przeprowadzenie mobilizacji.

Minister SWojsk. był odpowiedzialny za ustalenie wysokości potrzeb wojska w zakresie materiałowym na czas wojny oraz pokrycie materiałowych potrzeb w czasie wojny, przygotowanie do produkcji wojennej zakładów ścisłego przemysłu wojennego oraz przygotowanie w czasie pokoju kadr specjalistów dla ścisłego przemysłu wojennego. Minister Przemysłu i Handlu odpowiadał za zestawienie całości państwowego zapotrzebowania na czas wojny na surowce przemysłowe oraz wytwory przemysłowe, przygotowanie do wytwórczości wojennej zakładów przemysłu ogólnego, przygotowanie w czasie pokoju kadr specjalistów dla przemysłu, niezbędnych na czas wojny, pokrycie materiałowych potrzeb państwa w czasie wojny w zakresie wytworów przemysłu ogólnego⁸.

---

⁶ Ibidem.

⁷ Ibidem.

⁸ M. Jabłonowski, K. Zamecki, *Zasady i wytyczne wykonawcze dla mobilizacji przemysłu wojennego oraz mobilizacji cywilnej*, [w:] *Planowanie wojenne i przygotowania obronne II Rzeczypospolitej. Studia i materiały*, red. T. Kośmider, Warszawa 2012, s. 219.

Całość przemysłu ważnego dla obrony państwa podzielono dla celów mobilizacyjnych na ścisły przemysł wojenny oraz ogólny przemysł wojenny. Pierwszy wytwarzał przedmioty związane z zapotrzebowaniem woj-ska, natomiast drugi miał zaspokajać ogólne potrzeby wojenne państwa ⁹.

Dla zakładów zaliczonych do przemysłu wojennego opracowywano karty wytwórczości wojennej. Karty wytwórczości wojennej sporządzano w trzech egzemplarzach (dla pełnomocnika zakładu, władzy mobilizującej dany zakład oraz Biura Wojskowego Ministerstwa Przemysłu i Handlu). Karta składała się z karty białej (właściwej) oraz czerwonej (wkładki). Przeznaczona była do ustalenia możliwości wytwórczych i najważniejszych potrzeb zakładu przemysłowego dla wykonania zamówienia wojennego na pierwszy miesiąc wojny, ustalenia terminu przejścia zakładu przemysłowego z wytwórczości pokojowej na zleconą wytwórczość wojenną (zamówienie wojenne).

Do przekazywania danych dotyczących przedmiotów świadczeń rzeczowych oraz do załatwiania spraw związanych z przysposobieniem przedsiębiorstw przemysłowych do świadczeń rzeczowych, kierownictwo zakładu miało obowiązek wyznaczenia stałych pełnomocników upoważnionych do występowania wobec Urzędu Wojewódzkiego w tych sprawach. Pełnomocnik i jego zastępca musieli spełniać szczególne wymagania: posiadać obywatelstwo polskie, władać biegle językiem polskim, zajmować kierownicze stanowisko w zakładzie lub należeć do zarządu danego przedsiębiorstwa, posiadać pełne zaufanie władz państwowych. Wskazane było również, aby był wyznania chrześcijańskiego (jeśli było to możliwe) ¹⁰.

W województwie kieleckim według stanu z 1938 roku funkcjonowało 27 zakładów należących do ścisłego przemysłu wojennego, na ogólną liczbę 255 w Polsce. Wśród nich znalazły się Zakłady Ostrowieckie, dla których instytucją mobilizującą był Departament Uzbrojenia MSWojsk.

Po zakończeniu działań wojennych i przejściu armii na organizację pokojową, jej sprzęt i uzbrojenie były w dużym stopniu zużyte oraz bardzo niejednolite (porosyjskie, poaustriackie, poniemieckie, z demobilu państw zachodnioeuropejskich). Zaistniała konieczność zbudowania od podstaw polskiego przemysłu zbrojeniowego, który produkowałaby broń i sprzęt dla Wojska Polskiego zarówno w okresie pokoju, jak i na wypadek wojny.

W dniu 29 kwietnia 1922 roku Komitet Ekonomiczny Rady Ministrów podjął uchwałę o budowie sześciu fabryk przemysłu zbrojeniowego, finansowanych przez państwo. Powołano Centralny Zarząd Wytwórni Wojsko-

---

⁹ Ibidem.

¹⁰ Na temat działalności mężów zaufania zob. E. Majcher-Ociesa, *Stali pełnomocnicy (mężowie zaufania) w przemyśle II Rzeczypospolitej na przykładzie województwa kieleckiego (1927-1939)*, Kielce 2023.

wych, którego zadaniem była eksploatacja istniejących, zbudowanie i eksploatacja nowych wytwórni wojskowych¹¹.

Ważną kwestią było rozmieszczenie powstającego przemysłu zbrojeniowego. Początkowo władze wojskowe zamierzały budować fabryki zbrojeniowe w widłach Wisły i Sanu (trójkąt Rzeszów-Sandomierz-Rozwadów). Był to obszar położony centralnie w stosunku do przewidywanych frontów wojny. Ujemną stroną tego rejonu była słabo rozbudowana sieć komunikacyjna, oddalenie od zagłębia węglowego oraz brak odpowiednich fachowców. Czynniki te spowodowały, że budowa nowych fabryk zbrojeniowych została skoncentrowana głównie w okręgu kielecko-radomskim i w Warszawie.

O lokalizacji przemysłu zbrojeniowego w centralnej i północnej części województwa kieleckiego zadecydowały względy ekonomiczne, strategiczne, geograficzne, komunikacyjne i demograficzne (głównie oddalenie zakładów od granic Niemiec i ZSRR, zwartość etniczna – około 90 % ludności polskiej, postawy patriotyczne ludności). W rejonie kielecko-radomskim wybudowano Państwową Fabrykę Broni w Radomiu oraz Państwową Fabrykę Amunicji i Wojskową Wytwórnnię Rakiet w Skarżysku oraz Państwową Wytwórnnię Prochów i Materiałów Kruszących w Pionkach. Dla potrzeb wojska w województwie kieleckim produkcję podęły również zakłady prywatne i państwowo-prywatne, w tym Towarzystwo Starachowickich Zakładów Górniczo - Hutniczych Spółka Akcyjna (S.A.), S.A. Wielkich Pieców i Zakładów Ostrowieckich, Fabryka Masek Gazowych „Protekta” w Radomiu, Fabryka „Granat” S.A. Kielce, Huta „Ludwików” S.A. Kielce, Wytwórnia Świec Lotniczych w Kielcach¹².

Istotną rolę w produkcji zbrojeniowej w okresie II Rzeczypospolitej odegrały Zakłady Ostrowieckie (Towarzystwo Wielkich Pieców i Zakładów Ostrowieckich S.A.), które należały do czołowych fabryk przemysłu wojennego.

Zakłady Ostrowieckie powstały w 1813 roku. Był to duży zakład hutniczo-mechaniczny. W wyniku pierwszej wojny światowej zakłady zostały zniszczone przez zaborców: Rosjanie wywieźli najważniejsze urządzenia fabryczne i wysadzili w powietrze dwa wielkie piece oraz cztery piece martenowskie, a wojska austriackie i niemieckie wywiozły pozostałe maszyny, rudę i węgiel¹³.

---

¹¹Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939, red. P. Stawecki, Warszawa 1990, s. 448.

¹²Z. Dziemiątko, *Przemysł zbrojeniowy w COP*, Toruń 2004, s.23, 27,73.

¹³M. Banaszek, *Ostrowiecki rejon przemysłowy na progu niepodległości 1914-1923*, Ostrowiec 1978, s. 4.

Po odzyskaniu niepodległości władze Spółki Akcyjnej przystąpiły do odbudowy zakładów. Już w 1919 roku w stalowni martenowskiej uruchomiono pierwszy z pieców. W lutym 1921 roku Zakłady Ostrowieckie podpisały umowę z Ministerstwem Kolei Żelaznych na dostawę 20 tys. sztuk wagonów kolejowych¹⁴. Do lutego 1923 roku wybudowano wydział montowni, a w grudniu 1922 roku uruchomiono pierwszy wielki piec. W maju 1923 roku rozpoczęła działalność elektrownia, odbudowano stalownię i walcownię blach. W 1929 roku zakłady posiadały już 22 wydziały, w tym: wydział wielkich pieców, stalownię martenowską, odlewnię żeliwa, odlewnię rur, odlewnię staliwa, walcownię, młotownię, kuźnię haków, prasownię, resorownię, montownię wagonów, elektrownię, warsztat remontowy, modelarnię i laboratorium¹⁵.

Zakłady Ostrowieckie w latach 1936-1939 zostały rozbudowane i poszerzono zakres produkcji. W marcu 1938 roku uruchomiono wielki piec, którego zdolność produkcyjna wynosiła 5 800 ton surówki rocznie. Jednak możliwości produkcyjne tego pieca nie były w pełni wykorzystane z powodu braku zamówień na stal stopową specjalną o bardzo małym stopniu zanieczyszczenia. W tym roku rozpoczęto również rozbudowę walcowni. W 1939 roku miał być uruchomiony odrębny warsztat kół samochodowych, w którym zamierzano produkować rocznie 100 tys. kół do samochodów osobowych i ciężarowych. Miano także przebudować resorownię i wyposażyć ją w nowoczesne maszyny. Ogółem suma nakładów inwestycyjnych w Zakładach Ostrowieckich od lipca 1923 roku do 31 grudnia 1938 roku przekroczyła kwotę 40 mln złotych¹⁶.

Udział Zakładów Ostrowieckich w ogólnej produkcji surówki i stali w Polsce nie przekraczał 7 %. Na 24 istniejące huty żelaza (spośród nich 11 znajdowało się na Śląsku, 8 w Zagłębiu Staropolskim, 4 w okręgu częstochowskim i jedna w województwie krakowskim) przodowały zakłady śląskie, których łączny udział w krajowej produkcji wielkich pieców i stalowni wynosił 88,9% surówki oraz 84,9% stali¹⁷.

---

¹⁴ Archiwum Państwowe w Kielcach (APK), Urząd Wojewódzki Kielecki 1919-1939 (UWKI I), sygn. 12986, k. nlb.

¹⁵ M. Banaszek, W. Borcych, Z. Kałamaga, W. Różański, *Dzieje Huty im. M. Nowotki 1813-1988*, Warszawa 1988, s. 46-47.

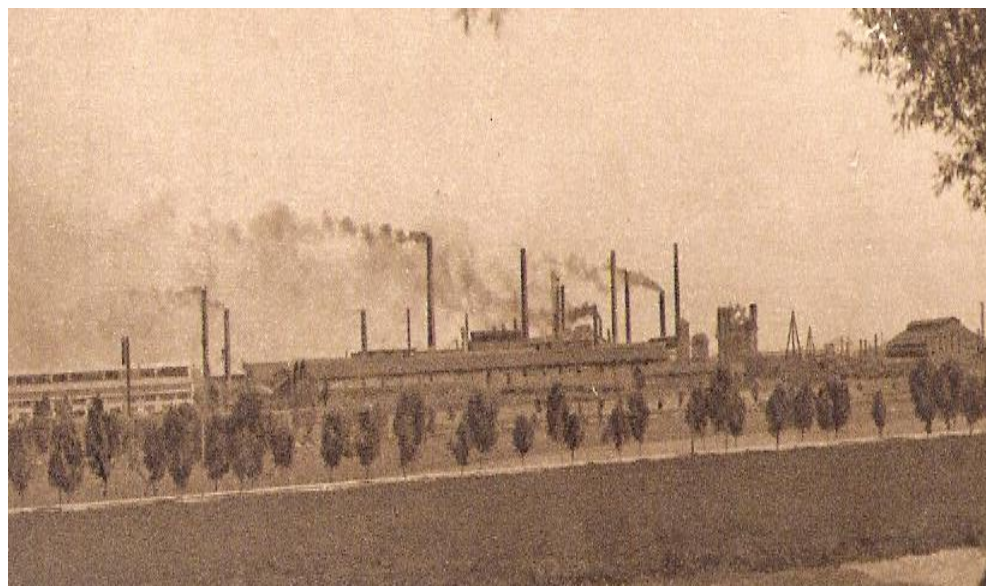
¹⁶ J. Gołębiowski, *COP. Dzieje industrializacji w rejonie bezpieczeństwa 1922-1939*, Kraków 2000, s. 50.

¹⁷ J. Zieliński, *Staropolskie Zagłębie Przemysłowe*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965, s. 95.

Tab. 1. Produkcja ważniejszych artykułów w Zakładach Ostrowieckich w latach 1935-1936.

Nazwa artykułu	Produkcja w 1935 r.	Produkcja w 1936 r.
Stal martenowska	3141 t	4028 t
Odlewy żeliwa	200 t	162 t
Odlewy rur	767 t	-
Odlewy walcowane	2516 t	2015 t
Wyroby kute	203 t	236 t
Wyroby prasowane	285 t	338 t
Wagony węglarki	25 szt.	50 szt.
Platformy	7 szt.	40 szt.

Źródło: J. Zieliński, *Staropolskie Zagłębie Przemysłowe*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1965, s. 104.

Ryc. 1. Zakłady Ostrowieckie na pocztówce z okresu międzywojennego. Zbiory prywatne autora.

W 1925 roku MSWojsk. zainteresowało się możliwością udziału zakładów w produkcji dla wojska jako uzupełnienie wyrobów zbrojeniowych fabryk w Skarżysku i Starachowicach. W dniu 16 października 1926 roku została podpisana umowa pomiędzy szefem Departamentu X Przemysłu Wojennego gen. Aleksandrem Litwinowiczem a Spółką Akcyjną Wielkich Pieców i Zakładów Ostrowieckich, dotycząca produkcji Zakładów Ostro-

wieckich na potrzeby armii¹⁸. Na wniosek władz wojskowych w latach 1925-1926 zakłady zainstalowały specjalne prasy hydrauliczne, przeznaczone do szanowania kielichów do pocisków 75, 100 i 155 mm oraz przystosowały odlewnię do wytwarzania skorup żeliwnych 75 i 105 mm, a także granatów ręcznych¹⁹.

Już w lutym 1926 roku wykonano pierwsze 25 odlewów granatów żeliwnych o kalibrze 105 i 155 mm. Pierwsze zamówienie jako produkcja próbna wyniosła 14 375 surowych kielichów prasowanych i 6250 żeliwnych do amunicji artyleryjskiej, które przekazano do Starachowic do dalszej obróbki mechanicznej²⁰. Od czerwca 1927 roku miesięczna zdolność produkcyjna prasowni wynosiła 30 000 kielichów do pocisków 75 mm, 20 000 kielichów 100 lub 105 mm, 15 500 kielichów 155 mm²¹. Ponadto w odlewni można było miesięcznie produkować 3000 skorup do pocisków 75 mm, 2000 do pocisków 105 mm, a także 5000 skorup do granatów ręcznych²².

Zakłady Ostrowieckie produkowały: kielichy do pocisków artyleryjskich kaliber 75,100,105 i 155 mm, płyty pancerne do schronów bojowych, stal pociskową i bagnetową, stalowe lufy do karabinów „Mauser” i maszynowych, 100 kg bomby głębinowe dla marynarki wojennej, skorupy bomb cylindrycznych (lotniczych) 100 i 200 kg²³. Władze wojskowe przewidywały, że w 1929 roku miesięczna produkcja amunicji artyleryjskiej w istniejących zakładach zbrojeniowych („Pocisk” w Warszawie, PWA w Skarżysku, Zakładach Starachowickich, hucie Modrzejów i Zakładach Ostrowieckich) wyniesie: 84 000 pocisków do 75 mm dział połowych lekkich, 11 000 pocisków do 105 mm dział połowych ciężkich, 50 000 pocisków do 100 mm haubic oraz 16 000 pocisków do 155 mm dział artylerii ciężkiej. Zakłady Ostrowieckie miały dostarczyć ogółem miesięcznie w czasie pokoju 19 450 pocisków, co stanowiło 12 % ogólnej zakładanej produkcji zakładów zbrojeniowych (tabela 2).

---

¹⁸ Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie (CAW WBH), Kierownictwo Zaopatrzenia Uzbrojenia (KZU), sygn. I.360.1.190.

¹⁹ Ibidem, Korpus Kontrolerów, sygn. I.300.16.1005.

²⁰ Ibidem, KZU, sygn. I.360.1.190.

²¹ P. Stawecki, *Z dziejów przemysłu wojennego w II Rzeczypospolitej*, cz. II, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1971, nr 3, s. 237.

²² J. Gołębiowski, *COP. Dzieje industrializacji*, s. 45.

²³ Warsztat wyrobu bomb lotniczych w 1938 roku wyprodukował 13 000 sztuk. Możliwości miesięczne wynosiły do 2000 sztuk bomb lotniczych. W bomby lotnicze uzbrojone były m.in. najnowocześniejsze polskie samoloty bombowe PZL-37 B „Łoś”. A. Popiel, *Uzbrojenie lotnictwa polskiego 1918-1939*, Warszawa 1991, s. 93.

Tab. 2. Planowana miesięczna produkcja pocisków artyleryjskich Zakładów Ostrowieckich w 1929 roku.

Rodzaj pocisków	Produkcja pokojowa (sztuk)	Produkcja wojenna (sztuk)
Prasowane 75 mm granaty i szrapnele	7500	7500
Prasowane 100 mm	5000	5000
Prasowane 155 mm	2500	4000
Żeliwne 75 mm	1200	3000
Żeliwne 105 mm	750	1800
Ogółem	19 450	21 300

Źródło: CAW WBH, sygn. I. 300.35.21.1.

Od 1931 roku rozpoczęto produkcję płyt pancernych do schronów bojowych, które wykorzystano w fortyfikacjach obronnych na Śląsku (około 50 sztuk), Twierdzy Modlin i Osowiec, odcinka „Sarny” i „Baranowicze” oraz na Polesiu. W fortyfikacjach Śląska zamontowano ok. 50 kopuł pancernych dostarczonych przez Zakłady Ostrowieckie. Dla fortyfikacji odcinka „Sarny” wyprodukowano do kopuł dla ciężkich karabinów maszynowych oraz 64 kopuły obserwacyjne. Zakłady do 1936 roku były jedynym w Polsce producentem kopuł pancernych do obiektów fortecznych²⁴. Tylko w pierwszym kwartale 1932 roku zakłady otrzymały zamówienie na produkcję dla wojska stali pociskowej na kwotę 73 500 zł²⁵.

Zgodnie z programem inwestycyjnym Departamentu Uzbrojenia MSWojsk. na lata 1930-1936 Zakłady Ostrowieckie otrzymały zaliczkę w wysokości 2 mln złotych na zainstalowanie pieca elektrycznego wysokiej częstotliwości do wytopu stali. Zobowiązały się również do tłoczenia pocisków artyleryjskich, kucia luf karabinowych i armatnich oraz osi do jaszczy. Zakłady, jako huta o pełnym cyklu przetwórczym spełniać miały rolę głównego kooperaanta-dostawcy półfabrykatów dla Zakładów Starachowickich oraz fabryk broni Państwowych Wytwórni Uzbrojenia w Warszawie i Radomiu²⁶.

Należy zaznaczyć, że inwestycje zbrojeniowe w zakładach, realizowano niezgodnie z ustalonym harmonogramem w 1929 roku przez MSWojsk. Przykładowo planowany na 1930 rok piec elektryczny uruchomiono dopiero w grudniu 1935 roku, a odbiór trzech pras hydraulicznych (zakupio-

²⁴ Z. Pruski, *Polskie fortyfikacje w latach 1918-1939. Udział Zakładów Ostrowieckich w produkcji panczerzy fortecznych*, „Rocznik Muzealny” (Ostrowiec Św.), 2000, t. 3, s. 126-131.

²⁵ CAW WBH, Ministerstwo Spraw Wojskowych, Biuro Administracji Armii, sygn. I.300.54. 343.

²⁶ J. Gołębiowski, *COP. Dzieje industrializacji*, s. 47.

nych w Szwajcarii za 2 mln złotych na koszt wojska) przeprowadzono dopiero w październiku 1937 roku. Również z własnych funduszy zakłady wydatkowały duże kwoty na przebudowę pieców hutniczych, powiększenie warsztatów mechanicznych oraz zakup maszyn specjalistycznych. Ogólna suma inwestycji od dnia 1 lipca 1923 roku do 31 grudnia 1937 roku wyniosła ponad 30 mln złotych. Przeprowadzona modernizacja pozwoliła zakładom wzbogacenie asortymentu wyrobów²⁷.

Władze wojskowe planowały przekształcić Zakłady Ostrowieckie w drugą, obok Zakładów Starachowickich, wytwórnię amunicji artyleryjskiej. Na posiedzeniu Komitetu dla Spraw Uzbrojenia i Sprzętu w dniu 31 lipca 1936 roku zgłoszony został projekt wybudowania przy ostrowieckiej hucie wytwórni artyleryjskiej. Jednak we wrześniu 1936 roku władze wojskowe zrezygnowały z tego zamiaru. Pozostawiono zakładom rolę głównego dostawcy półfabrykatów hutniczych dla przemysłu zbrojeniowego²⁸. Plan rozbudowy zakładów przemysłu zbrojeniowego na lata 1936-1942 przewidywał poszerzenie produkcji Zakładów Ostrowieckich w dziale amunicji artyleryjskiej i obróbki mechanicznej. Przepuszczalny koszt inwestycji wynosił około 15 mln zł, rozpoczęcie produkcji przewidywano w czerwcu 1941 roku²⁹.

Ryc. 2. Pancerna kopuła obserwacyjna produkcji Zakładów Ostrowieckich, wmontowana w 1935 r. w jednym z fortów Twierdzy Modlin. Zbiory autora.

---

²⁷ CAW WBH, KZU, sygn. I.360.1.190.

²⁸ CAW WBH, Sekretariat Komitetu Obrony Rzeczypospolitej, sygn. I.303.4.136, k. 87.

²⁹ K. Krzyżanowski, *Wydatki wojskowe Polski w latach 1918-1939*, Warszawa 1976, tabela 48, s. 159.

Biuro Studiów zakładów opracowało wiele projektów lotniczych bomb cylindrycznych, w tym 50, 100 i 200 kg serii BS³⁰. Pod koniec lat trzydziestych Zakłady Ostrowieckie produkowały również części kute i prasowane do czołgów i samochodów dla Państwowych Zakładów Inżynieryjnych w Warszawie.

Odbiorcami produkcji Zakładów Ostrowieckich ze strony wojska były w 1937 roku: Kierownictwo Zaopatrzenia Uzbrojenia, Kierownictwo Zaopatrzenia Saperów, Szefostwo Fortyfikacji Modlin, Szefostwo Fortyfikacji 23 Dywizji Piechoty w Katowicach, Warsztaty Portowe Marynarki Wojennej w Gdyni, Warsztaty Amunicyjne Nr 1, Nr 2 w Rembertowie, Okręgowy Urząd Budownictwa Nr I w Warszawie, Kierownictwo Marynarki Wojennej, Kierownictwo Zaopatrzenia Lotnictwa, Departament Uzbrojenia Ministerstwa Spraw Wojskowych oraz Fundusz Kwaterunku Wojskowego. Ponadto odbiorcami ze strony zakładów przemysłu zbrojeniowego były: Państwowe Wytwórnice Uzbrojenia – Fabryka Amunicji w Skarżysku, Fabryki Broni w Radomiu i Warszawie, Fabryka Sprawdzianów, Państwowa Wytwórnia Prochu w Pionkach, Zakłady Amunicyjne „Pocisk” w Warszawie, Państwowe Zakłady Inżynieryjne w Ursusie, Zakłady Południowe w Nisku (Stalowa Wola) ³¹.

Tab. 3. Zestawienie zatrudnienia robotników w zakładach przemysłu zbrojeniowego w Zagłębiu Staropolskim w dniu 2 kwietnia 1936 roku.

Nazwa zakładu	Liczba zatrudnionych robotników
Państwowa Fabryka Broni w Radomiu	2 200
Huta „Ludwików” w Kielcach	970
Zakłady „Granat” w Kielcach	300
Zakłady Starachowickie	3 159
Zakłady Ostrowieckie	1 580
Wytwórnia Węgla Aktywnego w Skarżysku	300
Państwowa Fabryka Amunicji w Skarżysku	3 270
Ogółem robotników	11 779

Źródło: J. Naumiuk, *Klasowy ruch zawodowy metalowców w Zagłębiu Staropolskim w latach 1918-1939*, Łódź 1975, s. 145.

³⁰ A. Popiel, *Uzbrojenie lotnictwa polskiego*, s. 113-114.

³¹ APK, Huta Ostrowiec, sygn. 305, k. 12.

Zamówienia ze strony wojska wpłynęły bardzo korzystnie na rozwój Zakładów Ostrowieckich, w tym na polepszenie sytuacji finansowej oraz wzrost zatrudnienia.

Po uruchomieniu huty w 1920 roku pracowało w niej zaledwie 200 pracowników, z czego większość zatrudniono przy odbudowie i rozbudowie zakładów. Po otrzymaniu zamówień ze strony MSWojsk. w drugiej połowie lat 20. XX wieku liczebność załogi wzrosła do 4500 osób³².

Liczba zatrudnionych robotników w Zakładach Ostrowieckich w kwietniu 1936 roku wynosiła 1580, co stawiało je na czwartej pozycji wśród zakładów zbrojeniowych w województwie kieleckim, po fabrykach w Radomiu, Kielcach, Skarżysku i Starachowicach (tabela 3).

W 1939 roku zakłady zatrudniały 300 pracowników umysłowych i 5100 robotników, dzięki czemu stały się największym po Zakładach Starachowickich przedsiębiorstwem w Centralnym Okręgu Przemysłowym³³.

Władze wojskowe przykładają dużą wagę do zabezpieczenia kontrwywiadowczego przedsiębiorstw przemysłu zbrojeniowego. Jego celem była ochrona produkcji na potrzeby wojska, personelu, mocy produkcyjnych, kooperantów oraz pomieszczeń i wyposażenia zakładów przemysłowych. Zgodnie z obowiązującymi przepisami, każdy z pracowników zobowiązany był do zachowania w tajemnicy informacji dotyczących produkcji wojskowej. Za informacje niejawne uważano wówczas: terminy dostaw, ilość, typ sprzętu i specyfikację zamówień otrzymanych z MSWojsk., dane dotyczące położenia zakładów, struktury organizacyjnej, parku maszynowego, liczby pracowników, rozmiarów produkcji, możliwości produkcyjnych i rozwojowych, spraw personalnych pracowników (w tym przede wszystkim kierownictwa i kadry technicznej), kondycji finansowej, prac badawczych. W kluczowych zakładach przemysłu zbrojeniowego, w tym w Zakładach Ostrowieckich, powstały komórki bezpieczeństwa, które zajmowały się rozpoznawaniem środowiska pracowników. Organ bezpieczeństwa zakładu przemysłowego podporządkowany był bezpośrednio dowódcy Okręgu Korpusu nr X w Przemyśle, a merytorycznie podlegał kierownikowi Ekspozytury Samodzielnego Referatu Informacyjnego Dowództwa Okręgu Korpusu nr X w Kielcach³⁴. Urzędnik bezpieczeństwa odpowiadał za zabezpieczenie techniczne ochranianego zakładu, przestrzeganie zasad tajemnicy przez personel, zabezpieczenie zakładu przed

---

³² J. Główka, *Hutnictwo i przemysł metalowy w Zagłębiu Staropolskim w okresie międzywojennym 1918-1939*, Kielce 2012, s. 261-262.

³³ Z. Dziemianko, *Przemysł zbrojeniowy*, s. 142.

³⁴ A. Krzak, *Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu X w latach 1921-1939. Organizacja i praca*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, 2008, nr 1, s. 53-54.

działalnością szpiegowską, wywrotową, dywersyjną i sabotażową. Na wniosek władz wojskowych zwalniano z pracy w Zakładach Ostrowieckich niektórych pracowników, podejrzanych o sympatyzowanie z komunistami. Przykładowo w 1937 roku wydano z tego powodu jednego inżyniera, a jednego technika i jednego urzędnika objęto obserwacją³⁵.

W dniu 10 stycznia 1931 roku szef Biura Ogólno-Administracyjnego MSWojsk. płk Władysław Langner skierował pismo do zarządu Zakładów Ostrowieckich, w którym informował, że zakłady ze względu na charakter produkcji i położenie zostały zaliczone do obiektów przemysłu wojennego. Wobec powyższego, jak podkreślił pułkownik, władzom wojskowym nie mogą być obojętne nastroje zatrudnionych pracowników i wpływy organizacji politycznych i zawodowych. Aby uniknąć „aktów wrogiego sabotażu” sugerował, aby władze zakładów podjęły zdecydowane środki, m.in. przyjmowanie do pracy w pierwszej kolejności żołnierzy rezerwy i osób po zasięgnięciu o nich opinii u władz administracyjnych oraz umożliwienie utrzymania w fabryce informatorów³⁶.

W 1932 roku po wizytacji zakładów przez dowódcę Okręgu Korpusu Nr X w Przemyśle gen. bryg. Stanisława Tessaro, uznano je za obiekt o dużym znaczeniu dla systemu obronnego państwa. W związku z tym nakazano zorganizować trzydziestoosobową straż bezpieczeństwa, system obrony przeciwgazowej zakładu i osiedla fabrycznego oraz ograniczyć zatrudnienie cudzoziemców. Dla pracowników wprowadzono obowiązek podpisywania deklaracji o obowiązku zachowania tajemnicy służbowej³⁷.

Ostrowiec ze względu na produkcję zbrojeniową Zakładów Ostrowieckich zaliczany był do ważnych obiektów obrony przeciwlotniczej kraju.

Do drugiej dekady marca 1939 roku zorganizowano w Ostrowcu dwa plutony artylerii przeciwlotniczej nr 211 i 212, z zadaniem zapewnienia czynnej obrony przeciwlotniczej Zakładom Ostrowieckim. Pododdziały te były uzbrojone w cztery działa przeciwlotnicze kaliber 40 mm „Bofors” produkcji starachowickiej i cztery ciężkie karabiny maszynowe, wyposażone w 1600 naboju do dział i 16 000 naboju do karabinów maszynowych³⁸. Koszt wystawienia jednego plutonu kształtował się wg cen z 1938 roku w wysokości około 260 tys. zł. Podobne plutony fabryczne zostały

---

³⁵ M. Banaszek, *Udział Zakładów Ostrowieckich*, s. 99.

³⁶ Ibidem, APK, Komenda Wojewódzka Policji Państwowej Kielce, sygn. 44, k. 96.

³⁷ M. Banaszek, *Udział Zakładów Ostrowieckich w produkcji zbrojeniowej w latach 1925-1939*, „Nad Kamienną” 1986, nr 2, s. 97-99.

³⁸ *Polska artyleria przeciwlotnicza w wojnie obronnej 1939 r.*, oprac. M. Lipiński, Z. Moszumański, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, 2004, nr 4, s. 162, 177; A. Nawrocki, *Niektóre problemy przygotowania polskiego przemysłu zbrojeniowego do wojny*. Cz. 1, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2001, nr 2, s. 62-63.

zorganizowane przy zakładach przemysłu zbrojeniowego w województwie kieleckim w Kielcach, Radomiu, Pionkach, Starachowicach i Skarżysku.

Zakłady Ostrowieckie w okresie II Rzeczypospolitej stanowiły ważny element przemysłu wojennego. Jako przedsiębiorstwo prywatne było mocno zaangażowane w produkcję uzbrojenia dla Wojska Polskiego. Jednocześnie zamówienia ze strony wojska wpłynęły na rozwój przedsiębiorstwa.

Abstrakt: *Artykuł ma na celu przybliżenie Czytelnikowi działalność Zakładów Ostrowieckich jako przedsiębiorstwa ścisłego przemysłu wojennego w okresie II Rzeczypospolitej. Autor przedstawia funkcjonowanie Zakładów Ostrowieckich w zakresie produkcji zbrojeniowej dla wojska oraz zasady mobilizacji tego przedsiębiorstwa przemysłowego. Ukazano także wpływ zamówień ze strony wojska na rozwój zakładów.*

Słowa kluczowe: *Zakłady Ostrowieckie, mobilizacja przemysłu, produkcja zbrojeniowa.*

BIBLIOGRAFIA :

Źródła archiwalne:

Centralne Archiwum Wojskowe Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie

- ✓ Biuro Administracji Armii Ministerstwa Spraw Wojskowych.
- ✓ Kierownictwo Zaopatrzenia Uzbrojenia.
- ✓ Korpus Kontrolerów.
- ✓ Sekretariat Komitetu Obrony Rzeczypospolitej.

Archiwum Państwowe w Kielcach

- ✓ Urząd Wojewódzki Kielecki 1919-1939.
- ✓ Huta Ostrowiec.
- ✓ Komenda Wojewódzka Policji Państwowej w Kielcach.

Opracowania:

- ✓ Banaszek M., Borcych W., Kałamaga Z., Różański, W., *Dzieje Huty im. M. Nowotki 1813 –1988*, Warszawa 1988 .
- ✓ Banaszek T., *Powiat konecki w przygotowaniach obronnych państwa w latach 1921-1939*, Końskie 2018.

- ✓ Banaszek M., *Ostrowiecki rejon przemysłowy na progu niepodległości 1914-1923*, Ostrowiec 1978.
- ✓ Banaszek M., *Udział Zakładów Ostrowieckich w produkcji zbrojeniowej w latach 1925-1939*, „Nad Kamienną” 1986, nr 2.
- ✓ Dziemianko Z., *Przemysł zbrojeniowy w COP*, Toruń 2004.
- ✓ Główna J., *Hutnictwo i przemysł metalowy w Zagłębiu Staropolskim w okresie międzywojennym 1918-1939*, Kielce 2012.
- ✓ Gołębiowski J., *COP. Dzieje industrializacji w rejonie bezpieczeństwa 1922-1939*, Kraków 2000.
- ✓ Jabłonowski M., Zamecki K., *Zasady i wytyczne wykonawcze dla mobilizacji przemysłu wojennego oraz mobilizacji cywilnej*, [w:] *Planowanie wojenne i przygotowania obronne II Rzeczypospolitej. Studia i materiały*, red. T. Kośmider, Warszawa 2012.
- ✓ Krzak A., *Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu X w latach 1921-1939. Organizacja i praca*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2008, nr 1.
- ✓ Krzyżanowski K., *Wydatki wojskowe Polski w latach 1918-1939*, Warszawa 1976.
- ✓ Majcher-Ociesa E., *Stali pełnomocnicy (mężowie zaufania) w przemyśle II Rzeczypospolitej na przykładzie województwa kieleckiego (1927-1939)*, Kielce 2023.
- ✓ Naumiuk J., *Klasowy ruch zawodowy metalowców w Zagłębiu Staropolskim w latach 1918-1939*, Łódź 1975.
- ✓ Nawrocki A., *Niektóre problemy przygotowania polskiego przemysłu zbrojeniowego do wojny*. Cz. 1, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2001, nr 2.
- ✓ *Polska artyleria przeciwlotnicza w wojnie obronnej 1939 r.*, oprac. M. Lipiński, Z. Moszumański, „Przegląd Historyczno-Wojskowy”, 2004, nr 4.
- ✓ Popiel A., *Uzbrojenie lotnictwa polskiego 1918-1939*, Warszawa 1991.
- ✓ Pruski Z., *Polskie fortyfikacje w latach 1918-1939. Udział Zakładów Ostrowieckich w produkcji panczerzy fortecznych*, „Rocznik Muzealny” (Ostrowiec Świętokrzyski), 2000, t. 3.
- ✓ Stawecki P., *Z dziejów przemysłu wojennego w II Rzeczypospolitej*, cz. II, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1971, nr 3.
- ✓ *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939*, red. P. Stawecki, Warszawa 1990.
- ✓ Zieliński J., *Staropolskie Zagłębie Przemysłowe*, Wrocław- Warszawa- Kraków 1965.